

SHARQ FALSAFIY TAFAKKURIDA YUSUF XOS HOJIB MA'NAVIY MEROSINING O'RNI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15654393>

Usmonova Laylo Raxmatullayevna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti,

Ijtimoiy va gumanitar fanlar kafedrası dotsenti, PhD

e-mail: laylo.usmonova89@gmail.com

orcid-0000-0002-7269-9688

Annotatsiya

Maqola zamonaviy falsafiy tafakkurga sezilarli ta'sir ko'rsatgan taniqli mutafakkir Yusuf Xos Hojibning falsafiy qarashlariga bag'ishlangan. Unda mutafakkir falsafasining asosiy jihatlari, jumladan axloq, erkinlik, ijtimoiy adolat aql va bilim ko'rib chiqiladi. Yusuf Xos Hojib axloqiy me'yorlarning uyg'unlikda yashash uchun asos sifatida muhimligini ta'kidlab, haqiqiy erkinlik faqat mas'uliyat kontekstida mumkin deb ta'kidlaydi. Uning ijtimoiy adolat haqidagi g'oyalari jamiyatning barcha a'zolari uchun resurslardan teng foydalanish zarurligini ta'kidlaydi, bu uning falsafasini zamonaviy sharoitda ayniqsa dolzarb qiladi. Maqolada Yusuf Xos Hojib merosining bilish, axloq va ijtimoiy falsafa sohasidagi keyingi tadqiqotlar uchun ahamiyati va uning mutafakkirlarning yangi avlodlariga ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: *adabiyot, axloq, aql, bilim, ma'rifat, tafakkur, adolat, tasavvuf.*

Annotation

The article is devoted to the philosophical views of the famous thinker Yusuf Khas Hajib, who had a significant influence on modern philosophical thought. It examines key aspects of his philosophy, including ethics, freedom, social justice intelligence, and knowledge. Yusuf Khas Hajib emphasizes the importance of moral standards as a basis for living in harmony, arguing that true freedom is possible only in the context of responsibility. His ideas about social justice emphasize the need for equal use of resources for all members of society, which makes his philosophy especially relevant in modern conditions. The article covers the importance of the legacy of Yusuf Khas Hajib for further research in the field of knowledge, ethics and social philosophy and its impact on new generations of thinkers.

Keywords: *literature, morality, intelligence, knowledge, enlightenment, thinking, Justice, mysticism.*

KIRISH

Sharq asrlar davomida ilm-fan, ma'rifatu madaniyat va ma'naviyat o'choqlaridan biri bo'lib, minglab dunyoga mashhur buyuk shaxslarni tarbiyalagan. Bizning buyuk ajdodlarimiz umuminsoniy sivilizatsiyani yaratishda bevosita

ishtirok etdilar, mintaqaning ma'naviyati va ma'rifati rivojiga ulkan hissa qo'shdilar. IX-X asrlarda Markaziy Osiyoda hayot yangidan tiklanib, fan va madaniyat rivojlandi, madaniy rivojlanishning muhim qismi bo'lmish qomusshunoslik vujudga keldi. Bu ilk O'rta asrda turli bibliografik, jug'rofiy lug'atlar, har hil tazkiralarning ko'plab yozilishida o'z ifodasini topdi. Bu davr ma'naviy madaniyatning eng boy, rang-barang sohalaridan biri adabiyot bo'lib, o'z davrining dunyoqarashi, ijtimoiy ongining muhim tomonlarini o'zida ifodalaydi. Turli janrlarni o'z ichiga olgan, turli tillarda yozilgan badiiy asarlarsiz zamona madaniyatini o'rganish, tasavvur etish mumkin emas.

“Bu davr haqiqatan ham bir necha asrlar davomida madaniy gullab-yashnagan ma'rifat davri edi. IX-X asrlarda Markaziy Osiyo dunyoning intellektual markazi bo'lgan. Hindiston, Xitoy, Yaqin Sharq, Yevropa-barchasi ilmiy kashfiyotlar sohasidagi boy an'analar bilan maqtanishdi, ammo 1000 yil atrofida to'rt-besh asr davomida bu mintaqalarni birlashtirgan Markaziy Osiyo ma'naviy hayotning markaziga aylandi. Markaziy Osiyo davrlar va mamlakatlar o'rtasidagi ko'prik bo'lib, antik davr va zamonaviy dunyo o'rtasidagi bog'lovchiga aylandi. Bugungi yevropaliklar, xitoyliklar, hindular yoki yaqin sharqliklardan ko'ra ko'proq darajada, ularning barchasi, ya'ni bu hududda istiqomat qiluvchilar Markaziy Osiyoda aql bovar qilmaydigan madaniy va intellektual yuksalish davrida to'plangan boylikning merosxo'rlaridir” [1;39]

IX-X asrlarda O'rta Osiyodan Al Xorazmiy, Ismoil Buxoriy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Qoshg'ariy kabi ko'plab olimlar yetishib chiqdi. Ular o'z ijodlari va chuqur falsafiy qarashlari bilan o'z xalqlarini dunyoga mashhur qildilar. Adabiyot sohasida Yusuf Xos Hojib, Rudakiy, Daqiqiy kabi mutaffakirlar dunyo madaniyatida o'chmas iz qoldirdilar.

MULOHAZA VA NATIJALAR

Jahon falsafasi tarixini ayrim xalqlarning falsafiy an'alaridan ajralgan holda tasavvur qilib bo'lmaydi. Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy-falsafiy fikr tarixi ham insoniyat tarixiy-falsafiy jarayonining tarkibiy bo'lagi sifatida o'ziga xos an'analarga egadir. Musulmon Uyg'onish davri ma'naviyati va ma'rifatining rivojlanishiga hissa qo'shgan yorqin ma'rifatchi, XI asrning taniqli shoiri Yusuf xos Hojibdir. Yusuf Xos Hojib o'z davri haqida chuqur bilimga ega bo'lgan buyuk mutafakkir edi, u o'zini tibbiyot, astronomiya, geografiya, falsafa, pedagogika, adabiyot, diplomatiya sohalarida faylasuf va donishmand sifatida namoyon etdi. Aholining turli ijtimoiy qatlamlari o'rtasidagi aloqa qoidalarini yoritishdan tashqari, u ta'lim va tarbiyaning o'ziga xos usulini yaratdi.

Yusuf Xos Hojib ilm-fan va ma'rifatni jamiyatni taraqqiyot va gullab-yashnashga olib boradigan kuch deb biladi. Uning yozishicha, inson qorong'i uyga o'xshaydi, bilim esa bu qorong'i uyni yoritadigan mash'aladir. Shoir odamlarni avval o'ylashga, keyin gapirishga undaydi. "So'zlaringizga ehtiyot bo'ling, boshingiz egilmasligi uchun, tishlaringiz buzilmasligi uchun tilingizga ehtiyot bo'ling. Mazmunli nutq-donolik belgisi, ma'nosiz nutq-mahmadonalik belgisi. Shuning uchun odam ko'proq tinglashi, kamroq gapirishi kerak", deb maslahat

beradi shoir. U insonning tashqi qiyofasi uning ichki ma'naviy qiyofasiga mos kelishiga katta ahamiyat bergan hamda ikkiyuzlamachilar jamiyatga zarar yetkazadi va ulardan uzoqroq turish kerak deb hisoblagan. XI asr olimi Yusuf Xos Hojib o'zining "Qutadg'u bilig" asarida ma'rifat va yuksak axloq g'oyalarini ilgari surdi [2;707]. O'z davrining mutafakkiri va yozuvchisi bu asarni ikki dunyoda baxtga erishish uchun zarur falsafiy tushunchalar va amaliyotlarni tushuntirish maqsadida yozgan bo'lib, unda falsafa va amaliy bilimlarni birlashtirib, shaxsning o'z fikri, to'g'ri yondashuvi va xulq-atvori bilan to'g'ri boshqaruv yo'lini ko'rsatadigan ta'limotni yaratdi.

Shoir odob-axloq masalalariga katta ahamiyat beradi. U suhbatdoshni beixtiyor aytilgan so'z bilan xafa qilmaslik uchun muomalaga xushmuomala bo'lishni buyuradi. Rostgo'y bo'ling, birovning sirini saqlang, adolatsizlik va yovuzlikka qarshi kurashing, hasad qilmang, saxiy bo'ling va hokazo; ushbu fazilatlarinigiz haqiqiy Insoniylik belgilaridir, deydi muallif.

Ma'lumki, axloqiy ontologiya muammolarini o'rganish uchun o'tmishdagi axloqiy tajribani talqin qilish zarur, shuning uchun u inson hayotini doimiy ravishda ma'naviylashtiradigan axloqiy salohiyatni o'z ichiga oladi. Yusuf Xos Hojib axloqiy konsepsiyasining asosini adolatli, oqilona va axloqiy "inson bo'l" tamoyili modeli tashkil etadi. Yusuf Xos Hojib insonning mohiyatini axloqiy tamoyil orqali talqin qilib, insonni fuqarolik mavjudot sifatida belgilab berdi. Shu bilan mutafakkir o'zining ijtimoiy axloqiy ta'limotiga ustuvor ahamiyat berib, uning mohiyati sirini ochishga ustuvor ahamiyat berdi. Bu shuni ko'rsatadiki, mutafakkir inson haqida yaxlit g'oyani shakllantirgan. Binobarin, axloqiy ontologiya muammosi, birinchi navbatda, insonning mavjudligi, uning jamiyatdagi o'rni va maqsadi masalasidir. Ideal ijtimoiy borliqning qiymat paradigmalari Yusuf Xos Hojib tomonidan adolatga, bilimga asoslangan uyg'un bir butunlik sifatida mavjud bo'lgan fuqarolik jamiyati hayotida topilgan. [5;138].

Yusuf Xos Hojibning tarbiyaviy asarlari ma'naviy axloqiy rivojlanish muammolarini hal qilishda juda muhim ahamiyatga ega. Ushbu asarlarda shaxsning ma'naviy rivojlanishida fan va ta'lim g'oyalarining o'rni ko'rsatib o'tilgan. Masalan, uning "Qutadg'u bilig" asarini axloqni targ'ib qilish usuli bilan yozilgan barcha asarlarning yodgorligi deb hisoblash mumkin. Ta'lim va axloqiy asarlar to'g'ridan-to'g'ri Hadislarda ilgari surilgan g'oyalar asosida yozilgan, xususan Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari turkiy tilda yozilgani bunga misoldir. [3;1204] Asar mazmuni, tili va uslubidan kelib chiqib aytish mumkinki, Yusuf Xos Hojib arab va fors tillarini mukammal bilgan, bu tillardagi diniy, ilmiy, badiiy adabiyot bilan chuqur tanish bo'lgan. Bundan tashqari shoir Qadim turk yozma adabiyoti, turkiy xalqlar og'zaki ijodini ham yaxshi bilgan, ular muhitida tarbiya olgan. Shoir turkiy elatlarning qadimiy qo'shnilari xitoy, mo'g'ul, hind, eroniy xalqlar madaniyati, yunon falsafasi va boshqa o'sha davr ma'naviy hayotining turli tomonlari haqida mukammal ma'lumot egasi bo'lgan. Yusuf katta iste'dod sohibidir. [4;63]

Sharq mutafakkiridan biri bobokalonimiz Yusuf Xos Hojibning komil inson shaxsini shakllantirish va farzand tarbiyasi to'g'risida ham turli xildagi ijobiy g'oyalari mavjud bo'lib, ushbu ilmiy-ma'rifiy fikrlar zaminida katta hayotiy hikmat yotadi. Yusuf Xos Hojibning o'sha davrlarda yosh oila farzand kutayotgan lahzalardanoq tarbiya ilmini o'rganishi zarur, degan muhim g'oyalari buning yorqin dalilidir. [6;172]

XI asrda Markaziy Osiyoda ijtimoiy hayot yangidan tiklanib, islom jamiyatining yuksalib kelayotgan davri edi va shu o'rinda unda takomillashtirish takliflari o'rinli edi. Bu davrda fan, ilm, madaniyat rivojlanishi, yangi g'oyaviy kurashlarning vujudga kelishi natijasida boy ijtimoiy-falsafiy va ilmiy adabiyot vujudga keladi. Yusuf Xos Hojib asarlarining qahramonlari Islom ma'naviyatining bosh timsollari bo'lib, davr holatini badiiy tafakkur qonuniyatlari bilan namoyon etadilar.

Shoirning ijtimoiy-siyosiy, axloqiy qarashlari feodal davlatining dasturul amali nizomnomasi bo'lib xizmat qildi. Yusuf Xos Hojibning falsafiy qarashlarida ratsionalizm g'oyalari mavjud bo'lib, ular insonning aql-idrokini ulug'laydi. Davlat bilimdonlik bilan boshqarilsa, mamlakat boy, xalqi farovon yashaydi degan g'oyani o'rta tashlaydi. [6;172] Adolat tantanasi uchun o'z ijodini bag'ishlagan buyuk shoir, yetuk mutafakkir va donishmand Yusuf Xos Hojib jamiyatni tubdan o'zgartirish emas, muvofiqlashtirish, uyg'unlashtirish, takomil baxsh etishni maqsad qilib qo'yadi va davrning falsafiy targ'ibotchisi sifatida jamiyat a'zolari o'rtasidagi ahloqiy munosabatlarni amaliyotga tayangan holda yoritadi. Ta'lim-tarbiyani rivojlanishida ayniqsa Yusuf Xos Hojibning ilmiy faoliyatidagi mexnatlari beqiyos xazinadir.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, qadimiy adabiy yodgorliklar, buyuk ajdodlarimizning ilmiy merosi millat tarixida muhim rol o'ynaydi. Ularning ilm-fan olamiga qo'shgan hissalarini o'rganish tarixiy, madaniy, etnografik, lingvistik va adabiy ahamiyatga ega. Qadimgi adabiy yodgorliklar adabiyotning asosidir. Yusuf Xos Hojibning ijodi insoniyatning ma'naviy, madaniy va ilmiy hayotini rivojlantirishda muhim bosqichni ifodalaydi. Mutafakkir nafaqat kelajakdagi intellektual an'analar uchun asos yaratdilar, balki dunyo, inson va uning undagi o'rni to'g'risida yangi qarashlarning shakllanishiga hissa qo'shdilar. Uning ijodi ma'no, adolat, uyg'unlik va haqiqatni izlash istagini aks ettiradi, bu esa ma'naviy merosini zamonaviy kontekstda ham dolzarb qiladi. Yusuf Xos Hojib ijodining ma'naviy ahamiyati yana shundaki, u yangi avlodlarni borliq, adolat, aql, bilim va axloqning abadiy masalalari haqida o'ylashga ilhomlantiradi. Yusuf Xos Hojibning insoniyatning ma'naviy merosiga qo'shgan hissasi intellektual izlanishning muhimligini va uning ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni shakllantirish qobiliyatini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Старр Ф. Утраченное Просвещение: Золотой век Центральной Азии от арабского завоевания до времен Тамерлана / Стивен Фредерик Старр. — Пер. с англ. — М.: Альпина Паблишер, 2017.
2. Байэшанов, А. М. Вопросы духовности и просвещения в философской мысли средневековой Центральной Азии. Молодой ученый. — 2015. — № 7 (87).
3. Кадирова Д. Б. ПРОИЗВЕДЕНИЕ ЮСУФ ХОС ХОЖИБА "КУТАДГУ БИЛИГ" КАК ИСТОЧНИК НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ // Теория и практика современной науки. 2017. №1 (19).
4. Xayrullayev M.M. Buyuk siymolar, allomalar: (O'rta osiyolik mashhur mutafakkir va donishmandlar) – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995.
5. Козубаев О. Жаҳон туркологиясининг буюк обидаси “Қутадғу билиг” ва уни ўрганишнинг долзарб масалалари. Халқаро конференция тўплами.— Тошкент, 2020.
6. Қўчқорова М.Х. Жаҳон туркологиясининг буюк обидаси “Қутадғу билиг” ва уни ўрганишнинг долзарб масалалари. Халқаро конференция тўплами.— Тошкент, 2020.